

Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'ne Göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Spor

Hatice Akın Zorba

Akdeniz Üniversitesi, Tarih Bölümü, Yakın Çağ Anabilim Dalı, Antalya/Türkiye, 07070

E-mail: hakin@akdeniz.edu.tr

Özet

Osmanlı İmparatorluğu'nda spor genel olarak tüm Türk toplumlarında olduğu gibi iyi bir savaşçı olmak için yapmaktaydı. Sporun bir savaş eğitimi olarak kabul edilmesine rağmen, sporu bilimle birleştirip, geliştirilmesine özen gösteren devlet, sporun teknik eğitimini ve spora yardımcı bilgileri öğretmek üzere okullar (tekkeler) açmıştır. Sporun Osmanlı İmparatorluğu için ne kadar önemli olduğunu, Osmanlı saraylarında spor alanlarının yapılması ve saray erkânı içinde sporcuların da himaye edilmesi göstermektedir. 17. yüzyılda, imparatorluğun en geniş sınırlarına ulaştığı dönemde Evliya Çelebi (1611-1683) hayatının elli yılını Osmanlı İmparatorluğu'nda seyahat ederek geçirmişti. Bu seyahatlerinde imparatorluk topraklarının hemen her tarafını gezmiş, gittiği bütün yerlerin genel durumu, coğrafi konumu, tarihi, halkının özellikleri, gündelik yaşamı, alışkanlıkları gibi tarih, edebiyat, dil bilimi, coğrafya, sanat tarihi, sosyoloji açısından çok değerli bilgileri seyahatnâmesine kaydetmişti. Bu çalışmada Evliya Çelebi'nin seyahatnâmesi incelenerek, gezip gördüğü yerlerde yapılan spor faaliyetleri ve çeşitleri, spor alanları, spor okulları hakkında bilgi verilmektedir.

Anahtar Sözcükler: Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, Osmanlı, spor

1. Giriş

1611’de İstanbul’da dünyaya gelmiş, 20 yaşından itibaren de seyahatine başlamış olan 17. yüzyılın tanınmış seyyahı Evliya Çelebi’nin kapsamı ve içeriğiyle hiçbir seyahatnâme ile kıyaslanması mümkün olmayan eseri, yaptığı seyahatler esnasında tuttuğu notların ölümünden sonra bir araya getirilmesi ile ortaya çıkmıştır.

Yaşadığı yüzyılın en değerli seyyahı ve entelektüeli olan Evliya Çelebi Enderun’u tamamlayacak derecede engin bilgi birikimine sahip olup, zaman zaman devlet hizmetinde çalışmış, Azak, Girit ve Eflak seferlerine katılmıştır. İstanbul’a ilişkin tuttuğu ilk kayıtların ardından Anadolu, Kafkasya, Arabistan, Balkanlar, Avrupa, Suriye, Hicaz, Mısır, Sudan, Habeşistan, İsveç, Hollanda, Macaristan’ı kapsayan seyahati kırk yılı aşan bir zaman dilimine yayılmıştır. Ölüm yeri ve tarihi hakkında net bir bilgiden mahrum olduğumuz Evliya Çelebi’nin 1684-1685 yıllarında İstanbul veyahut Kahire’de öldüğü tahmin edilmektedir. Kendisinden fazla söz etmeyen Evliya Çelebi kendisinden ziyade gördüğü, incelediği yerleri dikkatle kaleme alırken, kendisini de “Seyyah-ı âlem” olarak tanımlamaktadır. 10 ciltte toplanan eserin sahibi, mahlası olan “Evliya Çelebi” ile tanınmış asıl ismini yazmaya gerek bile görmemiştir. 17. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu’nun topografya, yerel tarih, dil, din, batıl inanış, iktisadi yaşamının manzarasını çok ince ayrıntıları da unutmadan tasvir etmektedir (Kurşun, 2010). Bu tasvirin içinde kuşkusuz gezip gördüğü yerlerdeki spor aktivitelerine de yer vermiştir. Bu çalışmanın esas konusunu teşkil eden Osmanlı dünyasında spor, günlük hayatın bir parçasıdır. Eğlenmek amacının yanında askeri eğitimin vazgeçilmez yöntemi olan çeşitli spor dalları ünlü seyyahın eserinde ayrıntıları ile ele aldığı konulardan birini teşkil etmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu, sporu bir savaş eğitimi olarak kabul edip, onu bilimle geliştirmiştir. Her spor türünün kendine özel tekniğini ve yardımcı bilgileri öğretmek için açılmış olan okullarda (tekke) yetenekli ve bilgili öğretmenler (şeyh ve ihtiyarlar) gençleri eğitmişlerdir. Eğitim dini ve milli gelenekleri öğretme, uygulama ve yarışma şeklinde üç bölümde yapılmış, her eğitim bölümü için kitaplar yazdırılmış, yönetmelikler yapılmış, uygulama ve yarışmalar için de kapalı ve açık alanlar (meydanlar) hazırlanmıştı. Osmanlı Beyliği bağımsızlığını ilan ettiği zaman aşiret halkı, sporu iyi bir savaşçı olmak için yapmıştır. Her çocuk, dört-beş yaşından itibaren, ata binmesini ve güreş yapmasını öğrenerek spora başlamakta, yedi yaşından sonra da ok atmayı, biraz daha büyüyünce ava gitmesini ve delikanlı olunca da kılıç kullanmayı ve gürz sallamayı öğrenip savaşa gidebilecek eğitimi tamamlamaktaydı. Her yiğidin en büyük amacı da sporcu ve savaşçı olan alp unvanını almaktı. Osmanlı sarayında ise şehzadelere verilen eğitimde, şehzadenin isteğine ve yeteneğine göre ok atmak, avlanmak, cirid oynamak, güreş yapmak, at binmek, gürz kaldırmak gibi sporlar da öğretilmiş ve ciddi bir spor eğitimi verilmiştir. Tahtta çıktıktan sonrada spora devam eden padişahların bazıları güreş, avcılık, ok atıcılığı, cirit, tüfekte atıcılık, gürz kaldırma, lobut ve hışt atma, mızrak atma ve tomak oyunu gibi sporlar yapmışlardır (Kahraman, 1999).

Osmanlı sarayında Birun’da ve saray hizmetlileri arasında da sporla uğraşanlar bulunduğu gibi, şikâr halkı içinde doğancılar, şahinciler, seksoncular (samsoncu), çakırcılar, atmacacılar, şikâri, peykân-ı hassa, hassa şatırları gibi ocaklar olarak yer almaktaydı (Uzunçarşılı, 1984).

Güreş

Osmanlı padişahları güreşe ve güreşçilere ayrı bir sevgi ve saygı duymuşlar, güreşçileri her fırsatta rütbe, nişan ve para ile ödüllendirmişlerdir. Sultan II. Bayezid döneminde Birun'da güreşçilerin ayrı bir bölük olarak teşkil ettiği görülmektedir. IV. Murad döneminde Birun'dan Enderun'a alınmışlardır ki bunda padişahın güreşe çok düşkün olması etkili olmuş olabilir. Güreşe meraklı padişahlar arasında III.Selim ve II. Mahmud'da yer almaktadır. Her ne kadar Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması sırasında Pehlivanlar Tekkesi kapatılmış olsa da, II.Mahmud güreşçi hamisi bir padişah olarak, sarayda pek çok pehlivan bulundurduğu ve sık sık huzur güreşi yaptırdığı bilinmektedir. Abdülaziz'in padişah olmasıyla birlikte Anadolu'dan pek çok pehlivan İstanbul'a gelmiş ve bazıları saraya alınarak çeşitli görevler verilmiştir. II. Abdülhamid döneminde sadece sarayda değil İstanbul'da güreşçi barındırılmamış olsa da, padişah Avrupa'ya giden pehlivanlarımızla yakından ilgilenmiş, başarılı olanları İstanbul'a geldiklerinde huzurunda güreştirip ödülleri ve nişanlar verirdi (Kahraman 1999; Atabeyoğlu1985).

Osmanlı İmparatorluğu'nda en sevilen spor olan güreş çok çeşitli olarak yapılmaktaydı. Tür olarak yağlı güreş ve karakucak olarak ayrılırken, yapılış yeri olarak daha fazla çeşidi mevcuttu. Panayirlarda, harmanlarda, köylerde, düğünlerde ve bayramlarda güreşler yapıldığı gibi sarayda da padişah huzurunda gerçekleşen huzur güreşleri yapılmaktaydı (Atabeyoğlu 1985).

Evliya Çelebi, pehlivanların oyunlarından ters kabza, iç kabza, tış kabza, kesme-bend, şîrâzî, hevâyî, karakuş, sâde sarma, Cezâyir sarması, kündeden atma, kabak dikme, kabak atma, girdimân dikme, boğma, ters kepçe, şîrâzî bulma, göğüs şakısı, yanbaş, sergele, Tâlût-bendi ve Alî bendi oyunlarından bahsetmektedir. Bu oyunların 40 fen, 70 bend ve 140 hevâ oyunları olup, yiğit ve hünerli kahramanların, bu oyunlarla savaşlarda düşmandan intikam aldıklarını belirtmiştir. Ancak pehlivanlar arasında karakuş oyunu, boğma ve girt etmenin yasak olduğunu bunun sebebinin de bunun bir yağ oyunu olduğunu ve karşıdakinin düşman olmadığını kaydetmiştir (Evliya Çelebi, 2006).

Evliya Çelebi, (2006) Seyahatnâmesi'nde İstanbul ve Edirne'deki tekkeler hakkında detaylı bilgi vermektedir. İstanbul'da biri Küçükpazar yakınında Unkapanı yolu üzerinde Servi firmı karşısında Pehlivan Şüca Tekkesi (Fatih Gazi'ninki), biri de Zeyrek Yokuşu ayağında Pehlivan Demir Tekkesi olmak üzere iki tekkeden bahsetmektedir. Tekke şeyhinin Baba Hasan isimli yaşlı bir zatın olduğunu ve tekkede 300 zorlu pehlivan olduğunu kaydettikten sonra pirlininin Hz. Hamza kemer bağladığı Hz.Mahmud Pir-i Yâr-ı Veli olduğunu belirtmiştir. Süleymaniye Camii ile Eski Saray duvarı arasında ser-çeşme-i küşte-girân Pehlivan Demir Meydanı adıyla meşhur alanda, ikindiden sonra tekke pehlivanlarının güreş tuttıklarını, Türkçe'de doğrusunun gûraş olduğunu kaydetmektedir.

Evliya Çelebi, (2006) Seyahatnâmesi'nde Edirne'deki Küşte-girân yani Güreşçiler Tekkesi, Seyyid Cemaleddin Sultan âsitanesi için fetihten sonra Gazi Hüdâvendigâr'ın İslam askerleri idmanlı olsun diye tekkeyi yiğit ve güçlü erler için yaptırdığını ve tekkenin de bu amaca hizmet ettiğini kaydetmiştir. Rumeli yiğitlerinin haftada bir kere Cuma günleri bir araya gelip 70-80 çift pehlivanın seyrine doyum olmaz şekilde güreş tuttuğunu belirtmiştir.

Evliya Çelebi, tekkede yiğitlerin iki saat boyunca yalınayak ve gömleksiz güreş tuttıklarını, birbirlerine 360 çeşit pehlivanlık hilesi yaptıklarını kaydedip, kesebend hânesi, künde atması, şîrazî, âsmâniş, sarma, kesme, ters kepçe, kavak dikme, taşlama, Cezâyir

sarması, karakuş veya hevâlama, girt, boğma, şakıdan veya kapan atma gibi çeşitli güreş oyunlarını sıraladıktan sonra netice de bu hilelerden biri ile hasımlarını gafil avladıklarını belirtmiştir. Evliya Çelebi (1999b) güreşte bu hilelerin önemini şu sözlerle belirtmiştir: “Zîrâ pehlivânlar mâbeyninde zor-bâzû erliktir. Amma bâb-ı hîle erlikden de erliktir. Zîrâ atalar lisânında “Erlik on, tokuzu hîle” demişler. Niçeler buna zâhib olmuşlar, “Belî on, tokuzu da hîledir” demişler” (s.252).

Seyahatnâmede tekke hakkında ayrıca şu bilgiler verilmektedir: “Bu tekke zemîni seng-i siyâh-vâr yağ ile mülemmâ‘ bir meydân-ı arbededir. Ehil olmayan âdemler ol âsitâneye kadem bassa yağ üstünde tepesi üzre gelüp kendi kendüye yenilir.” “.....Ve bu tekye gerçi kârgîr kıbâblar ile mebnî değildir ammâ ma‘mûrdur. müte‘addid hücreleri ve matbahı ve sehel bağçesi vardır. ve meydânında selef pehlivânlarının demirden yayları ve hadengleri ve gürzleri ve gûnâ-gûn pesendide kemânkeş darbları ve salıkları ve zerdeste ve matrakları ve kırkar ellişer vakıyye gelir câmûs derilerinden yağlı kısıbetleri ve nice elvân âlât-ı pehlivânları meydân-ı muhabbetleri üzre maslûbdur” (Evliya Çelebi, 1999b; s. 252). Evliya Çelebi (1999b), Güreşçiler tekkesi içinde tarîk-i Küştægîrân Hazret-i Pîr Mahmûd Yâr-ı Velî, eş-Şeyh Seyyid Cemâleddîn ve Hazret-i Er Sultan’ın kabirlerinin bulunduğunu belirtmiştir (s. 265).

IV.Murad’ın pehlivanlığı ile ilgili şunları aktarmaktadır: “Melek Ahmed Paşa, Deli Hüseyin Paşa, Hattât Hasan Paşa ve Pehlivân Dişlen Süleymân, bunlar cümle sâhib-i zûr ve lu‘bedebâz müntehâ pehlivânlar idi. Bunlar ile cümle yağlı kisbet geyüp bizzât kendüleri dahi uryânen kisbet geyüp Çemensoffa nâm vâdide küştægîrlik etdiklerinde hakîr du‘âcıları idim ki du‘â-i küşte-gîrân: “Allah Allah, hâce-i azîm ve seyyid-i kâ‘inat ve mefhar-i mevcûdât berkemâl-i cemâl Muhammed Mustafârâ salavât. Engürü‘de er yatur, Rûm‘da Muhammed Buhârî Sarı Saltık tan geyer ve tummân çeker. Pîrimiz Hazret-i Mahmûd Pîr-i yâr-ı Velî aşkına dest-ber-dest kafâ-ber-kafâ sine-ber-sîne. Mahabbet-i Alî, şîr-i Yezdân-ı Velî aşkına Allah onara” deyü du‘â ederdim. Bu du‘âmızdan sonra sa‘âdetli Padişâh evren-misâl apul apul meydân-ı mahabbete gelüp, Melek Ahmed Ağa ile yâ Deli Hüseyin Paşa ile hasmâne ba‘de‘l-musâfaha kânûn-ı pehlivânân üzre birbirlerine üç kelle pîr-i yârî urup, el dutuşup, öpüşüp, görüşüp birbirlerine ejderhâ-vâr sarılırlar idi. Ammâ Hünkâr gazab-alûd olup bir dizin zemîne koyup yerden güleşmeye sa‘y edince anınla mukâvemet etmek müşkil olup elbette hasmın bir fend ile atup gâlib olurdu” (Evliya Çelebi, 2006; s. 134).

Okçuluk ve Cündîlik

Savaş eğitimine de yönelik olarak en sevilen spor türlerinden biri olan okçuluk, Türklerde kutsal bir niteliğe bürünecek denli gelişmiştir. Osmanlı’da ateşli silahların kullanılmasıyla okçuluk hem dinî hem de geleneksel özelliklerini koruyarak kendi ahlâkı ve adabı hatta kanunları olan bir spor hâlini almıştır (Özgen, 2010).

Osmanlı’da okçuluk, kurumsal yapısı ve bağlayıcı kuralları ile modern bir spor kuruluşu niteliğindedir. Okçuluk faaliyetleri, hedef vurma (puta atışı), cisim delme (darp vurma) ve mesafeye atma (menzil atışı) gibi değişik disiplinlerde gerçekleştirilmekteydi. Hedef okçuluğu çerçevesinde değerlendirilebilecek olan kabak okçuluğu, ayrıca binicilik becerisi gerektiriyordu. Özellikle, XV.-XVII. yüzyıllarda Osmanlılarda çok tutulan bir gösteri sporu olan kabak oyunu, hünerli binici (cündî) yetiştirme eğitiminde, çeşitli nedenlerle düzenlenen

şenliklerin biçimlendirilmesinde ve eğlenceli bir oyun olarak, seferde ordunun moralinin yükseltilmesinde önemli yer tutuyordu (Yıldıran, 2002).

Osmanlı döneminde 1359 yılında Memluklu elçisinin Bursa'ya getirdiği “*Cündilik Kitabı*” Türkçe'ye çevrilmesiyle Türkçe'ye geçmiş olan cündilik tanımı, Osmanlı sarayında ayrı bir bölük adı olmayıp, hünerli biniciler ifade etmek için kullanılmıştır. Osmanlı dönemi cündîleri, Enderun, Sadrazam ve Mısır cündîleri olarak üç grupta değerlendirilmiştir (Dinçer ve Yaşar, 2002).

Osmanlı'daki tüm spor türlerinde at kullanıldığından iyi bir cündî olmak önem arz etmiştir. Dolayısıyla iyi bir cündî olduktan sonrada eğitim devam etmekte, becerileri arttırmak, yarışmalarda öne geçip ödül almak en büyük amaç olmuştur. “*Örneğin; cirid değneğini yaya ciridinde en uzağa fırlatmak, at üzerinde meşe kütüklerine kalemlerle saplamak, havada uçan kuşu vurmak, at koştururken labudu yere vurup yüksek ağaçların tepesine çekilmiş ip üzerinden aşirtmak, direk tepesine konulmuş kabağı atını koştururken ok ile vurmak, padişah huzurunda cirid ve mızrak oynamak, atı koştururken üzerinde çeşitli gösteri hareketleri yapmak*” (Kahraman, 1999; s.653).

Evliya Çelebi (2003a) Osmanlı elçilik heyetinin alayla Beç Kalesi'ne girişi sırasında Osmanlı askerlerinin cündîliğini “Bu askerinin ortasında kırk elli kadar kırmızı şalvarlı cündîler atlar üzre ayakta durarak ve bazıları atlar üzre tepesi üzre durup gûnâ-gûn silahşorluklar ederek birbirlerine topuzlar atıp dutup ve at üzre bağdaş kurup diz üzre eğer hânesinde oturup ra'd-vâr at koşdurup ve atlarının karnı altından girip öte tarafından çıkup at gerdânına asılıp yine ata bilâ rikâbpertâb edip binüp ve yine at koşdururken atın kolanın çözüp at yıldırım gibi şakiyup giderken egeri altına alup çıplak at ile koşdururken yine egeri altına koyup atın eğerleyerek gidüp at üstünde ayak üzre namaz kılup kâhîce at üzre bir ayak üzre durup kimisi at üzre uyuyup her bir cündîler birer gûne lu'bedebâzlık ve silahşorluklar ederek ubuûr ederlerken küffârlar bu hâl-i sanâyi'leri görüp âlem-i hayretde kalırlar” (s. 113) sözleriyle anlatmıştır.

Cündîliğe önem veren padişahların başında Sultan III. Murad gelmektedir. Sadrazam cündîlerinin huzurunda en çok cirid oynatan padişahların başında Sultan III. Mustafa (1757-1774) gelmektedir. Osmanlı Dönemi'nde binicilikle ilgili yarışma şenliklerinden en önemlileri III. Murad'ın 1582'de At Meydanı'nda, I.Ahmed'in 1606 ve 1675'te Edirne'de düzenledikleri şenliklerdir. Sultan Mahmud binicilikle de yakından ilgilenmiş; diğer sporlarda (okçuluk, güreş, tüfenk atışı, tomak oyunu) olduğu gibi sarayda cündîler (Hüseyin Efendi) bulundurmıştır. Orhan Bey, Yıldırım Beyazıd, Çelebi Mehmed, Fatih Sultan Mehmed, Yavuz Sultan Selim, II.Osman, IV.Murad binicilikte ünlü Osmanlı hükümdarlarıdır (Güven, 1992).

Osmanlı İmparatorluğu'nun hemen her büyük şehrinde spor için yapılan meydanlarda cirid ve çevgan oynanmış, cündîlik, ok atışı ve kabağa ok atma talimleri yapılmıştır. Menzil atılıp, taş dikilen meydanların sayısı 37-38 kadardır (Kahraman, 1999).

Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nde Tebriz'de bulunan Çevgan Meydanı'nda göklere doğru uzanmış iki ardıc direği birbirine ekleyip, en yukarısına gümüş bir tas konulduğunu, her Cuma günü bütün şah nökerleri ve han nökerlerinin atlarına binip Çevgan Meydanı'nda oyunlar yaparak, gümüş tase bütün okçuların ok yağdırdıklarını anlatmaktadır. Yine benzer şekilde Bitlis'in Çevgan Meydanında bulunan yüksek bir çam direğinin tepesinde gümüş bir tas bulunduğunu, silahşorların at üzerinde ok atarak taşı vurmaya çalıştıklarını, vuranın taşı

kazandığından bahsetmektedir (Evliya Çelebi,1999a). Ayrıca İstanbul'da Ok Meydanı'nda ve İstanbul'un çeşitli yerlerinde, Bursa'da, Eğin'de, Kandıye'de ok meydanlarının olduğunu kaydetmiştir. İstanbul'da Putayeri mesiresinde her cuma binlerce yaycı, okçu ve Sa'd Vakkas esnafının toplanıp, okçuların önderi “*Pir Vakkas ruhuna Fatih*” deyip Fatih kanunu üzere Puta Sepeti'ne binlerce ok atarak putayı hedeflediklerinden bahsetmiştir (Evliya Çelebi, 2006).

Evliya Çelebi (2006) Seyahatnâmesi'nde, putaoku tabirinin nereden geldiğini: “*Mehammed Hân cemî'i guzât-ı müslimîne cümle mâl-ı ganâyimi tahmîl edüp ve Ayasofya içre mücevher putlardan Vüdd ve Yağûs (ve Ya'ûk ve Süvvâ' ve Nesir Misilli putlarla) Tershâne Bâğçesi'ne varup andan putları Okmeydânı'nda nişângâh edüp cümle guzât-ı müslimîn putlara oklar atdılar. Hâlâ kemânkeşânlar mâbeyninde putak oku ta'bir etdikleri sehm ol hadengdir kim ilâ-hâze'l-ân puta oku derler. Hattâ ol putun pâreleri Sultân Ahmed hân asrına gelince durduğu muhakkaktır. Bir putun ismine Âzmâyîş dediler kim lodos cânibine koyup yıldız rûzgârıyla ana ok atarlardı. Hâlâ ol câ-yı ma'hûda Tozkoparan Ayağı derler. Ve bir puta heki dediler. Hâsköy tarafına koyup şimâlden ok atdılar. Hâlâ ol tîre heki derler. Ve bir puta Peşrev dediler, yıldız cânibine koyup kıbleden ok atarlardı. Hâlâ ol nâveke peşrev derler. Beş dirhemi sekiz yüz gez menzil seğirdir. Ve bir puta Peleng dediler, cânib-i garba konulup cânib-i şarktan sûfâr-ı Moğolî atılırdı. Hâlâ cümle tîr-endâzân mâbeyninde ol tîre peleng derler. Hâsıl-ı kelam Okmeydânı'nın cânib-i erba'asına on ikin gûne putları koyup on iki gûne sehm-i zenbûr ile mezkûr putlara tîr-i bârân edüp cümle yârân-ı şâdân eylediler. İle'l-ân ta'tîl günleri ahâlî-yi İslâmbol ol âyîn üzre Okmeydânı'na giderler” (s.46) ifadeleriyle açıklamıştır.*

Ayrıca Okmeydanı ve okçular tekkesiyle ilgili bilgi vererek bütün sanatkarların oralarda gezindiğini, meydanın ve Okçular Tekkesi'nin zabiti Yeniçeri Ocağı'ndan talimhanecibaşı olduğunu, bir hâkiminin de atçibaşı olduğunu aktarmıştır. Nişan yerinden ok çalanı yay kirışıyle asmaları için Fatih ve Beyazid Han'dan fermanları olduğunu, tekkede geçmiş pehlivanlara ait pek çok darbları, yayları, pesendîde hünerleri hazine odasında asılı olduğunu aktarmaktadır. Bu alanda pek çok nişanların olduğunu, eski pehlivanların hepsinin bu tekke önünde gömülü olduğunu belirtmiştir (Evliya Çelebi, 2006).

Tîr-endâzân (Okçular) Tekkesi'nden bahsederken, burayı Fatih Sultan Mehmed'in kemandâr (yaycı) ve okçuların sohbet etmeleri için bu tekke yaptırdığını, daha sonra Bayezid Han-ı Veli yaycı ve okçu olduğundan kemandâr Hattat Şeyh hazretlerinin özendirilmesi ile bu tekkeyi genişlettiğini, zamanla onarım ihtiyacı ortaya çıkıp da, ok atıcı Sultan IV. Murad'ın bu tekkenin onarılmasını ferman edince Musahip Silahdar Mustafa Paşa'nın tamir ettirdiğini aktarmıştır (Evliya Çelebi, 2006).

Çelebi seyahatnâmesinde, İstanbul'da okçubaşı esnafına dair 200 dükkân, 300 nefer oldukları yaycılık yaptıklarını ve ok imâl ettiklerini ve iyi okçular oldukları, talimhaneciler esnafına dair 45 dükkân, 50 nefer olduklarını, kemandâr ve kemandâr atıcılarının 3000 nefer oldukları, ok atıcıları esnafına dair bunların dükkânlarının olmadığını işyerlerinin talimhaneler ve Atmeydanı'ndaki yeniçeri talimhanesi ve Okmeydanı'nda Atıcılar Tekkesi olup, 800 keskin nişancı oldukları bilgilerini vermiştir. Bu bilgiler Osmanlı'da okçuluğun ne kadar yaygın olduğunu göstermektedir (Evliya Çelebi, 2006).

Cirit

Kimi yörelerde “değnek oyunu” diye de bilinen cirit, Orta Asya kökenli bir oyun olup bahar aylarında oynanırdı. Cirit, Türkler arasında barış zamanında er kişinin ve atın, kana ve savaşa alıştırılmasını sağlamak, askerlerin saldırı ve savunma yeteneklerini artırmak, sefer sırasında ise askeri coşturmak için oynanan yaygın bir spordur. Orduda ciridi ustalıklı kullananlardan oluşturulmuş süvari sınıfı vardı ve bunlara “cündî”, binicilik talimi yapılan meydanlara ise “cündî meydanı” adı verilirdi.

Genellikle davul-zurna eşliğinde yapılan cirit oyununda taraflar karşılıklı olarak, aralarında en az 200 m olmak üzere dururlar; sırayla elinde cirit bulunan bir atlı, atını doludizgin karşı tarafa koşturarak ciridini hedefteki hasmına savurur, sonra geri dönerek kaçardı. Kendisine cirit atılan kişi, onu kovalar ve isabet ettireceğini kestirdiği anda ciridini fırlatır; kaçan atlı, kendisini ciritten sakınırdı. Oyunculara yapılan isabetli atışlar takımlara puan kazandırır. Eğer atılan ciridi havada yakalarsa, bir karşı hamle hakkı doğar; bu kovalama kaçma sahneleri, sıradaki diğer oyuncularca sürdürülür. Cirit oyununda ciridi ata vurmak yasaktır (Tez, 2009). Cirit adı verilen değnek, kabuğu soyulmuş, düzeltilmiş, kurutulmuş hurma, meşe ya da kavak dalından yapılır. Bir ucu 3.5 diğer ucu 2.5 cm, uzunluğu 100-120 cm olup ucu küttür. Cirit kullanılarak yapılan bir diğer oyunda “menzil ciridi” de denilen bir çizgiden ciridi en uzağa atmayı amaçlayan yaya ciridir (Kahraman, 1995).

Osmanlı'nın kuruluş yıllarından itibaren Osmanlı padişahları tarafından cirit meydanları yaptırıldığı, inşa edilen saraylarda mutlaka cirit, çevgan, okçuluk yapılmasına uygun meydanlar da yaptırıldığı bilinmektedir. Osmanlı padişahları cirit izlemek istedikleri zaman saraylarda askeri bölükler cirit oynamakta olup, bayramlarda padişah huzurunda cirit oynanması adetti. Zaman zaman padişahta cirit oyunlarına katılır, buna *padişah ciride bindi* denilirdi.

Osmanlı şehirlerinde yetenekli gençler, tımarlı sipahiler ve valinin kapı halkı içindeki cündiler her cuma günü öğle namazında sonra, bayramlarda ve düğünlerde bulduklarını şehrin veya köyün alanında cirid oynamaları gelenek olmuştu (Kahraman, 1999).

Evliya Çelebi (1999a, 1999b, 2001) Seyahatnâmesi'nde pek çok yerde cirid meydanı olduğundan ve yaygın şekilde oynandığından bahsetmektedir. Bu yerler içinde İstanbul'daki Cirid meydanını Kâğıthane yolu üzerinde olduğunu, Erzurum'da, Kayseri'de, Sofya'da, Çatalca'da Divriği Kale'sinde, Filibe'de, Edirne'de (Sokollu Mehmed Paşa Sarayı), Kayseri'de, Bitlis'te ve Van'da (Paşa Sarayı) bulunan cirid meydanlarını zikretmiştir.

Sadece askerlerin değil, üst düzey devlet adamlarının da cirid oynadığını seyahatnâmesinde aktarmıştır. Çatalca'da Sadrazam Bıyıklı Çerkez Derviş Mehmed Paşa'nın emriyle cirit oynanmış, Sadrazamlı ve Melekli iki baştan cirit oynayıp tarif edilemeyecek kadar güzel silahşorluk ve çeşitli oyunlar sergilediklerini aktarmıştır. Ayrıca Van'da Paşa Sarayı'nda bulunan cirit meydanında Melek Ahmed Paşa'nın her gün davul ve kudümünü döverek cirit oynadığını kaydetmiştir. Erzurum'da Serdar Seydî Ahmed Paşa ile Baki Paşa'nın Gümüşlü Kümbet Meydanı'nda ve Nasuh Paşa oğlunun cirit meydanında cirit oynadıklarını anlatıp, Serdar Seydî Paşa'nın ata çok iyi bindiğini, silahşor ve ok atıcı olduğunu kaydetmiştir. Cirid oyununu kendisi de çok seven Evliya Çelebi, Erzurum'da bir cirid oyunu sırasında Seydî Paşa'nın attığı ciridin yüzüne isabet etmesiyle dört dişini kaybetmiştir. (Evliya Çelebi, 1999a; 1999b; 2001).

Ayrıca IV. Murad'dan bahsederken cirid ile 9 kat incir kökünden Arnavut kalkanını bir seferde delemek kadar kuvvetli, ok menzili mesafesinde cirid atacak kadar iyi bir ciridci olduğundan bahsetmiştir (Evliya Çelebi, 2006).

Çevgan

Ortaçağ'da Müslüman halkın en yaygın sporlar arasında, İngilizlerin 19. yüzyıl ortalarında Hindistan'dan öğrenip, Batı'ya götürerek orada da yaygınlaştırmış oldukları çevgan (polo) oyununu yer almaktadır. Eski bir Asya süvari oyunu olan çevgan, İslam döneminde, aynı zamanda askeri açıdan harp oyunları ile de bütünleşik olarak at üstünde oynanan sevilen bir oyundur. Kutadgu Bilig ve Divanü Lügat-it-Türk gibi eski Türk metinlerinde “çöğen” diye geçmektedir (Tez, 2009).

Cirit oyunu, o zaman ki insanları, savaşta mızrak kullanmaya, gûy u çevgân ise kılıç kullanmaya hazırlayan oyunlardı. Oyunda kullanılan topa “gûy”, sopaya çöğen(çevgan) adı verildiğinden, çevgan oyununun özgün adı da “gûy-u çevgan” idi. Çevgân; çelmek, çevirmek kökünden gelmektedir (Atabey, 2012). Top, yumruk veya ayva büyüklüğünde, 10-15 cm. kadar çapa varmakta, yuvarlak, sıkıştırılmış sert keçeden, şimşir, akçağaç veya söğüt ağacından yapılır ve deri ile kaplanırdı. Atlıların elinde, atılan bu topu çelmek ve yerden almak için bir ucu çekiç şeklinde genişletilmiş ya da çatal şeklinde yaklaşık 1,3 m. uzunlukta kızılcağ ağacından yapılmış sopalar bulunur; taraflar ellerindeki bu sopalarla topu, birbirinden 5-6 m. aralıklı dikilmiş iki direk ile sınırlı bir kalenin içinden geçirmeye çalışırdı. Kale direkleri, süslü, renkli ağaç sütunlardan olduğu gibi taştan da olabilirdi. Osmanlı devrinde daha çok mermer sütunlar kullanılmıştır. Takımlar, 3 ile 10 arasında değişen oyunculara oluşurdu. Genellikle takımlar 6'şar kişilikti. Yarımşar saatlik devreler halinde oynanan oyunda kaleyi, atlı dört oyuncu savunur ve yengi durumu, belirli devrede kazanılan sayı ile ya da belirli sayıya daha önce ulaşmakla belirlenirdi. Saha kenarında oyunculara talimatlar veren yardımcıları da bulunurdu. (Tez, 2009)

Oyunda kısa boylu atlar kullanılırdı ve atını rakibin atına çarptırmak, önünü kesmek, sopa ile rakibe ve rakibin atına vurmaya yönelik hareketlerdi. Bu oyunun, çekiç polosu ve kepeç polosu adı verilen iki türünün olduğu söylenmektedir.

Bütün dünyaya yayılmış “polo” oyununun adı, çevgan oyununun Tibetçe'deki karşılığı olan “pulu” sözcüğünden gelmez. Bu oyunu niteleyen Fransızca “chicane” ve İspanyolca “chueca” sözcükleri, “çevgan”dan türemez. Çevgan oyunu, sadece Asya'da değil, Sasanilerde, Selçuklularda, Bizans'ta ve Safevilerde yaygın olarak oynanmış, özel çevgan oyun alanları inşa edilmiştir. Ayrıca Uzakdoğu da, Çin ve Japonya'da da oynanmış olup, Çinliler bu oyuna chui wan (topa vurmaya) demişlerdir. Osmanlılarda yarışma, mehter müziği ve marşları eşliğinde başlar ve devam eder. Osmanlı Döneminde de oynandığı bilinen çevgan oyunundan Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nde de söz edilmektedir (Tez, 2009).

Evliya Çelebi (2001) Bitlis'te izlediği çevgan oyununun seyahatnâmesinde detaylı bir şekilde şöyle anlatmaktadır: “Çevgân oynamak oldur kim bu meydânın bir başında bir seng-i hârâ var ve bir başında yine sûtûn-ı münteha dikilmiştir. Bir tarafta bin atlı ve bir tarafta bin atlı cem' olup ellerinde birer kızılcağ ağacından eğri kûpâl ve çevgân ile âmâde olurlar. Mezkûr meydân-ı muhabbete âdem kellesi kadar bir ağac-ı müdevver top korlar. Bir tarafta sekizer kat mehterhâneye turalar urulup âvâz-ı dühül evce peyveste oldukda bir taraftan bir âdem ve bir cânibden bir âdem at birağup meydândaki topa biri bir çevgân urup kendi

taraflarındaki mîli geçirmeğe bu topa çevgânlar ururlar. Biri dahi at seğirdüp ol galtân olan topa bir çevgân urup kendü huhûdundaki amûda getirmek ister. Biri dahi yetişüp top hevâda tayerân ederken bir çevgân urup biri dahi urup netice tarafeynin askereyni birbirlerine girüp fakîr topa eyle çevgân-ı kûpâllar ururlar kim niçesi pâre pâre olup kendü hudûdlarına getirüp karşı tarafdakiler mağlûb, topu alanlar gâlib olup mağlûblar gâliblere ba'de'l-çevgân azîm ziyâfetler ederler. Bir acâ'ib temâşâdır ve acâ'ib pehlivanlıktır ve gâyetü'l-gâye fârisü'l-hayllıktır, ammâ niçe atların ayağına çevgân rast gelüp hurd eder, yahûd fakîr mûhre ve hussân lengolur. Ammâ fakîr atlar eyle mu'allem olmuşlar kim hirre fâreyi niçe gözedirse çevgân atları topu eyle gözedirler”(s.83). Hz. Hüseyin'in başını Yezidilerin çevganla yuvarladıklarından dolayı şeriat ehli tarafından bu oyun yasaklandığı için, fazla yaygın olmadığını belirtmektedir.

Ayrıca Bitlis'in yanı sıra Tebriz'de, İran Türkistan'ında bulunan Rumiye Kalesi'nde Revan kentinde çevgan meydanlarının olduğunu ve burada askerlerin çevgan oynadığını kaydetmiştir (Evliya Çelebi, 1999a; 2001).

Matrak

Üzeri deri kaplanmış, başı yuvarlakça kalın bir sopa olan ve “matrak” adı verilen bir tür lobutla oynanan matrak oyunu, acemi askerlerin taliminde kullanılmış, acemilere bu silahla savaşmayı öğretenlere “matrakçı” denilmiştir. Bir savaş oyunu olarak matrak oyununu, Matrakçı Nasuh'un icat ettiği ve doruk noktasına ulaştırdığı söylenmektedir. Buna göre matrak, şimşir ağacından lobut biçiminde büyük ve ağırca bir sopa olup, iki rakip, bir eline matrak diğerine de yuvarlak bir yastık alarak vuruşurlardı. Amaç, rakibin kafasına vurabilmektir. Nasuh, 1529 yılında ok atmak, kılıç, kalkan, topuz, gönder ve at talimlerini kapsayan silahşorlukla ilgili Tuhfet el-Guzât (Gazilere Armağan) adlı eseri yazmıştır. Bu kitap, o zamana dek bu konuda yazılmış tek eserdir (Tez, 2009).

Evliya Çelebi, matrak oyunundan çeşitli yerlerde bahsetmiştir. Bunlardan ilk Sultan IV. Murad ilgilendiği çeşitli spor dallarından bahsettiği sıradadır. Sultan IV. Murad'ın çok iyi bir matrak oyuncusu olduğunu belirterek her ustanın mutlaka bir açığını bulduğunu karşısındaki top karşı verenin matrak topundan geçip, matrağı ile başına “matrak-trak” diye vurduğunu kaydetmektedir. Matrakbâzlığın 160 bend olduğunu sultanın yetmiş bendini bildiğinden bahsetmektedir. Matraktaki teknikler hakkında da bilgi veren Çelebi, fenn-i kesme, bağla, tanı, haddâd, bağal, muhalif, sürme ve gazel, kulak, serre, zîr, ve heva, bağla top ve rehâ top, fidiye, cângûş, top kafâ ve hevâkes gibi matrak oyunlarını saymıştır (Evliya Çelebi, 2006).

Erzurum'da bulunduğu sırada Defterdarzade Mehmed Paşa'nın, Seydî Ahmed Paşa, Baki Paşa, Ket Ağaç Paşa ve Deli Dilaver Paşa ile yalın ayak başıkabak olup gürz, matrak ve kılıç oyunları oynayıp çeşitli oyunlar yaptıklarından ve güreştiklerinden bahsetmektedir (Evliya Çelebi, 1999a).

İstanbul'daki matrakçılar esnafından bahsederken, “dükkân 10, nefer 30, ama dükkân sahibi olmayan nice matrakçı pehlivan vardır. Pîrleri Hz.Amr-i Ümeyye Zamîrî'dir” bilgilerini vermektedir (Evliya Çelebi, 2006).

Gürz

Osmanlı döneminde yapılan spor dallarından biri olan gürz ile ilgili bilgi veren Evliya Çelebi gürz oyunlarını isimlerini bend-i yemin, bend-i yesâr ve sîlâr, vefâ, pâyesâ, alem ü kalem, divâl, kemer, ketifeyn, asma ve kesme, kemer-karâr, zabtî, rehâ ve pâyidar olarak sıralamış ve IV.Murad'ın gürzü çok iyi kullandığından bahsetmiştir. Ayrıca gürzcü pehlivanlar esnafı hakkında bilgi vererek 12 dükkânları olduğunu, 70 nefer olduklarını çok iyi gürz atan pehlivanlarının sayısının çok olduğunu belirtmiştir (Evliya Çelebi, 2006)

Avcılık

Osmanlı İmparatorluğu'nda avcılık ve av teşkilatı son derece gelişmiş olup, padişahlarının ve şehzadelerinin av seferleri düzenlemesi devletin kuruluş yıllarına kadar uzanmaktadır. Bazı istisnalar dışında Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan IV.Mehmed (1648-1687)'e kadar, bütün Osmanlı padişahları, avcılıkla ilgilenmiş ve çeşitli av seferleri tertip etmişlerdir. Osmanlı av geleneği için lakabını da bu merakından alan IV.Mehmed'in ayrı bir yeri vardır (Çelik, 1999).

Osmanlı av seferleri, harp seferlerinin bir prototipi şeklinde görünmektedir. Osmanlı'da av seferi denildiği zaman, ne çeşit av yapılacağı önem kazanmaktadır. İki çeşit av olup, bunlardan birincisi kuşların dışındaki hayvanları avlamak için uygulanan sürgün veya süreklî avdır. Diğer ise, yırtıcı kuşlarla yapılan kuş avıdır (Türkmen, 2009).

Osmanlı İmparatorluğu'nda avcılık müessesesinde görevli kişilere "av halkı" denilmiştir. Av halkı avlanmada kullanılmak üzere pars, tazı, zağar ve yırtıcı kuşları eğiterek ava alıştırmışlardır. Bunlara yaptıkları işlere göre doğancılar, şahinciler, atmacacılar, samsoncular, tazıcılar, seksoncular gibi isimler almaktadır (Uzunçarşılı, 1985). Bunların ismiyle zikredilen Doğancılar Meydanı, Samsonhane mesiresi gibi yerlerinin bulunduğu Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nde görülmektedir (Evliya Çelebi, 2006).

Ava çıkılmadan önce bazı konular göz önünde tutularak gerekli tedbirler alınmıştır. Neredeki av yerlerine, hangi yoldan gidilip, hangi yoldan dönüleceği, belirlenen yol üzerindeki av ve sürgün yerlerinin tespiti, yol üzerindeki hangi menzillerde konaklanacağı, nerede oturak, nerede yemeklik olacağı, padişahın hangi şehir ve kasabada kimin konağında kalacağı, Enderûn'dan, Bîrûn'dan, Yeniçeri Ocağı'ndan ne kadar avcı ve sekban gideceği, sarayda gözaltında bulundurulmuş şehzadelerin götürülüp götürülmeyeceği, valide sultan ve hasekilerin gidip gitmeyeceği, sadrazamın ve kubbe vezirlerinin katılıp katılmayacağı, nerede kaç günlük erzak depolanacağı, padişaha kimin kaymakamlık edeceği gibi konular önceden belirlenmiş ve görevliler buna göre hazırlık yapmışlardır (Kahraman, 1995).

Osmanlı'nın icra ettiği av seferleri, basit faaliyetler olmayıp her türlü kurumu ve görevlisi olan organize yapılan işler silsilesiydi. Bu faaliyetler ve yapılan büyük masraflar padişahın ve devlet adamlarının zevkenden ziyade, modern talimli orduların olmadığı dönemlerde askerin talimli tutulması ve manevra kabiliyetini artırmaya matuf faaliyetler olarak görülmekteydi. Devlet organlarının küçük bir nüvesi sanki bir sefer oluyormuş gibi teyakkuzda tutularak, savaş olduğunda ise acemilik göstermemeleri sağlanmaktaydı (Türkmen, 2009).

Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nde, padişahın katıldığı avlara dair bilgi bulunmasa da, çeşitli hayvanları avlayan avcılar, kullandıkları yöntemler ve av hayvanları ile ilgili birçok

bilgi mevcuttur. Osmanlı'da çok sayıda avcı olduğu ve avcılarının çeşitli av hayvanlarında ihtisaslaştıkları görülmektedir.

İstanbul'daki kuş avcıları esnafı hakkında dükkânlarının olmadığı, 500 avcı olduklarını, okçulara yelek tedarik ettiklerini, güçegen, kartal, toy, kuğu yelekleri getirdiklerini ve tüfek atıcı avcılar oldukları şeklinde bilgi vermiştir. Avcılar esnafının da dükkânlarının olmadığını, okçulara yelek tedarik ettiklerini, av için edil doğan, dal doğan, sunkur, Toygun, karçığa, şahin, zağanos, balaban, çakır, taştülek, devlengeç, karakuş, atmaca doğanları kullanarak kaz, turna, turaç, süğlün, keklik, çil, ördek, sürhab, balıkçıl, toy ve karabatak avladıklarını kaydetmiştir (Evliya Çelebi, 2006).

Serçe ve başka kuş avcıları esnafının da dükkânları olmadığını bağ ve bahçe kenarlarında tuzak kurup, yapışkan maddeleri çalılara sürerek serçe, iskete, filorine, baştankara, ispinoz, saka, bülbül gibi kuşları avladıklarını yazmıştır (Evliya Çelebi, 2006).

Kuş ve başka hayvan avcıları esnafının 200 kişi olduklarını çakırcıbaşı, doğancıbaşı, şahincıbaşı, atmacacıbaşı, bostancı ve Yeniçeri Ocağı tazıcıbaşıları ve Istranca avcı odaları yeniçerisinin ferman gereği bunlara müdahale edemediklerini, İstanbul'un dört tarafında, Çekmece göllerinde ve Terkos'da kuğu, saka kuşu, yeşilbaş ördek ve alaca vurduklarını yazmıştır (Evliya Çelebi, 2006).

Kürkçüleri esnafının 500 dükkânı olduğunu ve bunların 1000 kişi olduklarını yazmıştır. Hayvan postlarını giyip, dağlarda o hayvan gibi gezip, hayvanları o şekilde avladıklarını, samur, vaşak, zerdeva, sansar, sincap, kakım, tilki, avladıklarını kaydetmiştir. Arslan, kaplan, pars, ayı tedarik ederlerdi (Evliya Çelebi, 2006).

2. Sonuç

Sonuç olarak Evliya Çelebi Seyahatnâmesi savaş becerilerinin geliştirilmesi fikrinden hareket eden Osmanlı spor faaliyetlerinin, imparatorluk genelinde yaygın olduğunu bize göstermektedir. Başkentte olduğu gibi, vilayetlerde de devlet adamlarının sporu desteklediği bizzat kendilerinin de spor yaptıklarını ortaya koymaktadır. Evliya Çelebi'nin verdiği bilgiler, Osmanlı İmparatorluğu'nda birçok şehirde spor için meydanların ayrıldığını, spor okullarının faaliyet gösterdiğini ve halkın müsabakaları takip ettiğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Atabey, T. (2012). Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi'nde gûy u çevgân oyunu. *Turkish Studies*, 7(1), 81-86.
- Atabeyoğlu, C. (1985). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e spor. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, 6, 1474-1518.
- Çelik, Ş. (1999). Osmanlı padişahlarının av geleneğinde Edirne'nin yeri ve Edirne kazasındaki av alanları (Hassa Şikârgâh). *XIII. Türk Tarih Kongresi Kitabı, C. III*, 1887-1903, Ankara/Türkiye.
- Dinçer, F. (2002). Osmanlı Döneminde Atlı Sporlar. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca (Eds), *Türkler*, (s.616-624). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Evliya Çelebi. (1999a). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Cilt 2*. (R. Dankoff ve S. A. Kahraman, Çev.). İstanbul. Yapı Kredi Yayınları. (Orijinal eserin basım tarihi bilinmiyor.)
- Evliya Çelebi. (1999b). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Cilt 3*. (R. Dankoff ve S. A. Kahraman, Çev.). İstanbul. Yapı Kredi Yayınları. (Orijinal eserin basım tarihi bilinmiyor.)
- Evliya Çelebi. (2001). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Cilt 4*. (R. Dankoff ve S. A. Kahraman, Çev.). İstanbul. Yapı Kredi Yayınları. (Orijinal eserin basım tarihi bilinmiyor.)
- Evliya Çelebi. (2003a). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Cilt 7*. (R. Dankoff ve S. A. Kahraman, Çev.). İstanbul. Yapı Kredi Yayınları. (Orijinal eserin basım tarihi bilinmiyor.)
- Evliya Çelebi. (2003b). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Cilt 8*. (R. Dankoff ve S. A. Kahraman, Çev.). İstanbul. Yapı Kredi Yayınları. (Orijinal eserin basım tarihi bilinmiyor.)
- Evliya Çelebi. (2006). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Cilt 1*. (R. Dankoff ve S. A. Kahraman, Çev.). İstanbul. Yapı Kredi Yayınları. (Orijinal eserin basım tarihi bilinmiyor.)
- Güven, Ö. (1992). *Türklerde spor kültürü*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Kahraman, A. (1995). *Osmanlı Devleti'nde spor*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kahraman, A. (1999). Osmanlı Devleti'nde spor. Kemal Çiçek ve Cem Oğuz (Eds), *Osmanlı*, (s.643-657). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Kurşun, Z. (2010). Evliya Çelebi ve Seyahatnâme'si-dünyanın en büyük gezgini. *Dil ve Edebiyat*, 15, 14-22.
- Özgen, M. (2010). Osmanlı şenliklerinde bir gösteri sporu; Kabak oyunu. *Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, 2(1), 378-393.
- Tez, Z. (2009). *Gündelik yaşam ve eğlencenin kültürel tarihi*. İstanbul: Doruk Yayıncılık.
- Türkmen, M. N. (2009). Osmanlı'da av seferleri. *Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, 1(1), 22-32.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1985). *Osmanlı Devleti'nin saray teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Yıldıran, İ. (2002). Türk kültüründe atlı hedef okçuluğu olarak kabak oyunu ve Osmanlılardaki görünümü. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca (Eds), *Türkler*, (s.625-634). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.